

Ethiek de basis

Noordhoff

Wieger van Dalen

5^e editie

Ethiek de basis

Morele competenties en
normatieve professionaliteit

Wieger van Dalen

Ontwerp omslag: Michiel Uilen

Omslagillustratie: tolgart: iStockphoto

Illustraties pagina 10, 28, 42, 58, 76, 94, 112, 132: Shutterstock

Pagina. 99: Willem Ellschoot (2019), *Het Huwelijk/Le Mariage* (Paul Claes, Vert.). Pelckman uitgevers nv

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontlenen.

0 / 25

© 2025 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining niet toegestaan.

All rights reserved. Text and data mining not permitted.

ISBN(ebook) 978-90-01-04592-0

ISBN 978-90-01-04591-3

NUR 737

Woord vooraf

In 1995 constateerde de Nederlandse filosoof Hans Achterhuis dat het moderne milieudebat doordrenkt was met een constant gemoraliseer over hoe we behoren te werken en te leven. Toen was dit een opzienbarende uitspraak. Nu, dertig jaar later, kunnen we gerust zeggen dat het moreel beoordelen van ons werk en leven een constante factor is geworden in onze samenleving. Dit betekent dat studenten die zich voorbereiden op een professioneel functioneren, in welk beroep dan ook, moeten beschikken over een morele gereedschapskist waarmee ze de morele vragen in hun werk kunnen aanpakken. Deze kant van het vak wordt ook wel *normatieve professionaliteit* genoemd; het vermogen om morele vragen zorgvuldig te formuleren, te overdenken en te beantwoorden. Een afgestudeerd professional kan niet meer zonder.

In dit boek komen de termen duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) niet voor. Ten eerste omdat deze begrippen een moraliserend effect hebben op een gesprek. Daarmee wordt onder tafel geschoven wat ik juist op tafel wil hebben, namelijk de vraag: wat is verantwoord gedrag in deze situatie? Ten tweede omdat duurzaamheid en MVO veel morele keuzes op managementniveau opleveren, maar veel minder vragen op het niveau van de beginnende professional. En dit boek is juist geschreven voor deze laatste groep, de beginnende afgestudeerde.

In tegenstelling tot wat gangbaar is, gebruik ik in dit boek de formulering 'hij of zij' als ik over een mens in de derde persoon enkelvoud spreek. Het is mijn morele overtuiging dat een gelijke behandeling van de seksen, ook in een tekst, belangrijker is dan de veelgehoorde argumenten van teksteconomie en leesbaarheid.

Veel mensen hebben een bijdrage geleverd aan dit boek, soms zonder dat ze het zelf weten. Ten eerste zijn daar de studenten die me elk jaar weer verrassen met waardevolle opmerkingen en inzichten. Daarnaast zijn er mijn collega's Pascal de Vries, Mark Versluis en Huib Zegwaard, met wie ik mag samenwerken, Emanuel Al-kahwachi, die veel interessante feedback gaf. Met Piet Westerhuis ten slotte mocht ik het geheel nog eens theoretisch doorgronden. Dank daarvoor.

Dalen, januari 2025
Wieger van Dalen

Inhoud

Inleiding 7

- 1 Moraal begint bij je mening 11**
 - 1.1 Je mening komt vanzelf 12
 - 1.2 Hoe werkt dat als je samenwerkt? 18
 - 1.3 Morele competenties 22
 - 1.4 Ethiek en professioneel functioneren 24
 - Samenvatting 27

- 2 Ethiek levert nieuwe argumenten 29**
 - 2.1 Wat zijn morele argumenten? 30
 - 2.2 Normen, waarden en deugden 32
 - 2.3 Ethiek: hoe weeg je argumenten? 36
 - 2.4 Moreel argumenteren betekent gevoelig denken 38
 - Samenvatting 41

- 3 Verantwoordelijkheid: ethiek voor jezelf 43**
 - 3.1 Samenwerken: zo werkt dat 44
 - 3.2 Verantwoordelijkheid in actie 49
 - 3.3 Verzachtende en verontschuldigende omstandigheden 53
 - Samenvatting 56

- 4 Rechtvaardigheid: ethiek voor het samenleven 59**
 - 4.1 Waarom hebben we rechten? 60
 - 4.2 Rechten vergelijken 62
 - 4.3 Rechtvaardigheid is het erkennen van gelijkheid 66
 - Samenvatting 74

- 5 Vrijheid, zelfbeschikking en autonomie: ethiek voor de ander 77**
 - 5.1 Vrijheid: dat mag je zelf weten 78
 - 5.2 Zelfbeschikking: dat kun je zelf weten 82
 - 5.3 Autonomie: dat moet je zelf weten 85
 - Samenvatting 92

6	Integriteit: ethiek voor de professional	95
6.1	Moraal en integriteit	96
6.2	Integriteit is een deugd	99
6.3	De moraal van je vak	105
	Samenvatting	111
7	Overleg: ethiek voor het samenwerken	113
7.1	Individuele morele ontwikkeling	114
7.2	Moreel beraad: gezamenlijke morele ontwikkeling	121
7.3	Aanpak begeleidingsethiek: gezamenlijk moraal realiseren	125
	Samenvatting	131
8	Systematische morele beoordeling van een situatie	133
8.1	Formuleren van een morele vraag	134
8.2	Gevoelig denken	136
8.3	Stappenplan voor moreel oordelen	138
	Samenvatting	142
	Literatuurlijst	143
	Register	145
	Over de auteur	148

Inleiding

Morele meningsverschillen tref je overal aan, thuis en op het werk. Als een moreel gesprek onderdeel is van je werk, wordt het een onderdeel van je professioneel functioneren. Je morele gedrag is onderdeel van je professionaliteit. Vandaar dat een morele competentie, de vaardigheid moreel verantwoord gedrag te vertonen, onderdeel is van elk curriculum in het hoger onderwijs. Dit boek richt zich erop te leren begrijpen wat je zelf al vindt. Het wil je leren hoe je kunt uitleggen waarom je een bepaalde morele mening hebt. In de eerste twee hoofdstukken van dit boek worden de krijtlijnen van het speelveld van de moraal getrokken. We leggen uit wat een morele mening is en wat het hebben ervan betekent voor je samenwerken. Daarmee wordt ook duidelijk waarom een morele mening zo vaak een gesprek uitlokt.

Het leerproces dat dit boek beoogt, loopt langs drie routes. De eerste route is die van de conceptuele verheldering van morele begrippen; de theorie dus. Een groot deel van dit boek bestaat uit het uiteenrafelen van de betekenis van morele containerwoorden als verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en integriteit. Het idee hierachter is dat je eerst de woorden waarmee je je morele mening vormgeeft, goed moet begrijpen. De ene verantwoordelijkheid is de andere verantwoordelijkheid niet. Rechtvaardigheid kan héél verschillende zaken betekenen. Als je de nuances van het woord begrijpt, doorzie je ook beter de nuances van je mening, en wellicht die in andermans mening. De hoofdstukken 3 tot en met 6 zijn vooral gericht op het begrijpen van begrippen. Ze moeten bestudeerd worden met de bedoeling en als resultaat het te snappen.

Een tweede route waarmee we onze morele mening beter leren uitleggen, is de methode van een beheerste confrontatie met de mening van een ander. De vragen en opdrachten in dit boek en in studiemeester zijn geschreven om in samenwerking te maken. Ze hebben steeds zo'n vorm dat je in aanraking komt met andermans morele oordeel. Deze confrontatie werkt verhelderend, omdat hij relateert en omdat hij zicht geeft op nieuwe argumenten en afwegingen. Waarschijnlijk kun je van je studiegenoten meer leren dan van dit boek. Gebruik die mogelijkheid.

Een derde route van het leerproces is de 'terloopse' confrontatie met morele vergezichten. Dit gebeurt door middel van allerlei quotes, reflectievragen, introductievragen bij elk hoofdstuk, voorbeeldcasussen en soms zelfs morele tips. Deze elementen zijn bedoeld om terloops tot je te nemen. Soms zullen ze je verder helpen. Soms zullen het open deuren zijn

die je al lang kent. En soms zullen het open deuren lijken die later veelbetekend worden. Bestudeer deze elementen zoals je een nieuwe klasgenoot tegemoet treedt; wees nieuwsgierig en laat je verrassen, maar maak er geen studie van.

In de hoofdstukken 7 en 8 ten slotte brengen we theorie en praktijk bij elkaar. In hoofdstuk 7 leggen we uit hoe een moreel leerproces eruit kan zien door drie modellen van morele ontwikkeling weer te geven. In hoofdstuk 8 door een stappenplan te bespreken waarin alle theoretische kennis is geïntegreerd.

Op **www.studiemeister.noordhoff.nl** vind je een uitgebreide digitale omgeving die je optimale ondersteuning biedt bij het bestuderen van dit boek. Je vindt er onder andere de digitale versie van de hoofdstukken, toetsen, slides en samenvattingen. De unieke code voorin dit boek geeft toegang tot dit materiaal.

Moraal begint bij je mening

Wat is ethiek? Wat is moraal? Het zijn twee begrippen waarmee we een bepaalde manier van kijken naar ons leven aanduiden. Moreel kijken begint bij het hebben van een mening, maar eindigt daar zeker niet! Als je samenwerkt, dus eigenlijk altijd, moet je uitleggen waarom je vindt wat je vindt. Je moet ook luisteren en goede vragen stellen, om in een samenwerking verder te komen. Kennis van de ethiek helpt je daarbij en daarmee word je een betere professional.

Verontwaardiging is een gevolg van, geen reden voor een moreel oordeel.

1

- Je mening; wat is dat eigenlijk?
- Waarom word je kwaad over gedrag van een ander?
- Hoe weet je wat je vindt?
- Waarom vind je wat je vindt?
- Telt je mening altijd mee?
- Ben je het altijd met jezelf eens?

1.1 Je mening komt vanzelf

Moreel oordeel

Iets goed of slecht vinden, is eigen aan het dagelijks leven. Meerdere keren per dag spreken we onze waardering of onze afkeer uit over iets wat we meemaken. We *beoordelen* de wereld om ons heen. Zo'n oordeel kan gaan over een auto die kapot gaat (balen!), over de macaroni die je eet (héérlijk) of over gedrag van mensen. Als zo'n oordeel gaat over gedrag van mensen en hoe ze met elkaar omgaan, dan spreken we van een *moreel oordeel*. In een moreel oordeel spreek je uit wat je behoorlijk vindt van jezelf en van anderen. Je geeft aan hoe je verwacht dat die ander met jou of anderen om zou *moeten* gaan. We geven drie voorbeeldzinnen waarin zo'n oordeel besloten ligt.

- De docent statistiek laat je nou nóóit uitpraten!
- Ik vind het laf dat Chris de verkering uitmaakte via WhatsApp.
- Ellen, kon je nu niet éven op me wachten voordat je naar de trein loopt?

Je verwacht dat je kunt uitspreken in de statistiekles. Je verwacht dat Chris de moed heeft persoonlijk de relatie te beëindigen. En je verwacht dat Ellen even op je wacht als je beiden naar het station moet. Uit deze alledaagse voorbeelden blijkt dat moreel oordelen een onderdeel is van het dagelijks leven. Het is zo normaal zelfs, dat het oordelen vaak vanzelf gaat. Je denkt er niet over na vóórdat je het doet. We noemen zo'n moreel oordeel dat vanzelf komt een *intuïtief moreel oordeel*. Zoals het woord al zegt, oordeel je automatisch, net zoals fietsen automatisch gaat. Het valt niet op dat je het doet.

Intuïtief moreel oordeel

Een intuïtief moreel oordeel is een moreel oordeel dat kant-en-klaar ontstaat in je bewustzijn zonder dat je erover na hoeft te denken.

Echter, als de ander het niet met je eens is, dan valt het op dat je oordeelt. Stel je voor dat een klasgenoot reageert: '*Nou ja, ik snap het wel hoor, dat de docent je onderbreekt. Zij moet de les ook voor de anderen interessant houden.*' Je intuïtieve morele oordeel wordt dan bewust. Het gebeurt dan vaak dat er een gesprek ontstaat, of een discussie, over het standpunt. Om zo'n discussie beter te begrijpen, kijken we hoe zo'n moreel oordeel eruitziet.

Wat is dat, een moreel oordeel?

Moreel oordeel

We geven vijf kenmerken waarmee we morele oordelen herkennen.

1 Een moreel oordeel gaat over menselijk gedrag

Een moreel oordeel gaat altijd over *gedrag van mensen*. Het betreft niet de kwaliteit van een laptop, het gaat niet over het mooie weer of over de spannende film van gisteravond. Morele oordelen zijn een oordeel over gedrag van mensen. Als een hond jou bijt, dan voel je wellicht van alles,

maar een moreel oordeel in deze situatie gaat over de eigenaar van de hond ('Je mag hem niet loslaten!') of over jezelf ('Ik had niet over het hek moeten klimmen').

2 Een moreel oordeel overstijgt het individuele

Wat ik voor mij goed vind om te doen, verwacht ik ook van jou. En dat wat ik in jouw gedrag afkeur, kan ik zelf ook niet maken. Dit snappen alle kinderen op de wereld. Als de één een snoepje mag, dan mag de ander het ook. We noemen dit het *universaliteitsprincipe*. Het universaliteitsprincipe houdt in dat morele oordelen inherent te veralgemeniseren zijn. Een morele uitspraak over iemand in een situatie is meteen een uitspraak over alle mensen in dezelfde situatie. Als Kevin te laat in de les is en een uitbrander krijgt, dan verwacht iedereen dat Kayley, die daarna nog binnenkomt, ook een uitbrander krijgt. Als dit niet gebeurt, kijkt iedereen vreemd op. Ja toch?

Universaliteits-
principe

Iedereen snapt het universaliteitsprincipe.

3 Een moreel oordeel is normatief

Een moreel oordeel gaat over hoe je *behoort* te handelen. Het schrijft voor wat je moet doen. Echter, een voorschrift hoe je behoort te handelen kan ook een recept zijn om koekjes te bakken. Dat schrijft immers ook voor wat je moet doen. En een recept volgen, is niet wat we gewoonlijk moreel handelen noemen. Daarvoor is een vierde kenmerk van moreel oordelen nodig.

Als je met een vinger naar een ander wijst, wijzen er drie terug.

4 Een moreel oordeel is gericht op het goede

Morele oordelen zijn gericht op zaken die *op zichzelf goed* of nastrevenswaardig zijn. Begrippen als vrijheid, rechtvaardigheid, eerlijkheid, inzet zijn allemaal zaken waarvan je niet verder hoeft uit te leggen waarom ze goed zijn. Gecombineerd met de andere kenmerken betekent dit dat morele oordelen altijd gaan over goed samenleven.

Goed
samenleven

5 Een moreel oordeel kan morele verontwaardiging veroorzaken

Een laatste kenmerk van morele oordelen is dat het een heel specifiek soort emotie, *morele verontwaardiging*, kan losmaken bij mensen. Je kent het wellicht zelf wel dat je boos wordt als iemand je oneerlijk behandelt. Het oordeel 'dat is niet eerlijk' veroorzaakt een verontwaardiging. Deze verontwaardiging is een gevolg van het oordeel en niet het oordeel zelf. De verontwaardiging is dus ook geen reden voor het oordeel. De wijze waarop

Morele
verontwaardiging

je behandeld wordt, is niet immoreel *omdat* je er verontwaardigd over bent. Je bent verontwaardigd omdat je immoreel behandeld wordt. Een moreel oordeel is geen gevoel. Het brengt wel vaak een bepaald gevoel met zich mee.

Wat doe je als je oordeelt

Wat gebeurt er nu precies als je een moreel oordeel hebt? Om dit te begrijpen, maken we een onderscheid tussen drie verschillende zaken:

- 1 Subjectief. Je *voelt* dat je het oneens bent met de ander. Het oordeel brengt een bepaald gevoel met zich mee.
- 2 Objectief. Je weet wat je mening is. Je *kent* je oordeel.
- 3 Normatief. Je *oordeelt* dat iets goed of slecht is. Je vindt dat het goed is.

Subjectief

Dit lichten we toe. De begrippen subjectief en objectief ken je wel. Subjectief is wat je voelt in je binnenste, wat je ervaart. Niemand kan daar bij. Het is alleen van jou. Je kunt bijvoorbeeld zeggen dat je hoofdpijn hebt, maar een ander kan jouw hoofdpijn niet voelen! Zelfs als degene tegen wie je het zegt, reageert met: 'Ik heb ook hoofdpijn', dan nog hebben jullie niet dezelfde hoofdpijn. Jullie hebben elk je eigen hoofdpijn. Dat is altijd zo bij subjectieve zaken. Ieder heeft een eigen ervaring, een eigen subjectiviteit.

Kennis van de ervaring is niet de ervaring.

Objectief

Heel anders ligt dit met objectieve zaken. Objectief is juist buiten jou, onafhankelijk van jou en voor iedereen hetzelfde. Kennis, bijvoorbeeld, is onafhankelijk van wie hem heeft. Deze kennis kan in een boek staan. Je kunt hem leren. De kennis verandert daar niet door. Hij blijft dezelfde, ook als je klasgenoot hem ook leert. Je hebt dan beiden dezelfde kennis. Kennis is objectief, zeggen we dan. Er is één waarheid, één objectieve manier van kennen (los van het feit dat het niet altijd lukt om deze waarheid te vinden).

Iedereen heeft een eigen waarheid

Bijzondere vermelding in deze bespreking betreft de op zich ware uitspraak '*iedereen heeft een eigen waarheid*'. In sociale opleidingen wordt geleerd dat iedere cliënt zijn of haar eigen waarheid heeft. Hiermee wordt bedoeld dat het niet uitmaakt of overtuigingen van een cliënt waar of onwaar zijn. Als je met de cliënt in gesprek wilt blijven om deze te helpen, dan moet je aansluiten bij de beleving van de cliënt en een ontwikkeling opbouwen die de cliënt verder helpt. Deze ontwikkeling is een persoonlijke, een subjectieve ontwikkeling. In de sociale sector gaat het juist daarom. Het uitgangspunt is daarom dat ieder een eigen waarheid heeft.

Ieder heeft een eigen waarheid.

Een groot probleem voor de moraal is dat we denken dat het bij deze twee categorieën, subjectief en objectief, blijft. Dat er alleen subjectieve ervaringen zijn en objectieve kennis is, en niets meer. Hiermee vallen morele oordelen tussen wal en schip. Morele oordelen zijn namelijk niet subjectief en niet objectief. Objectief zijn ze niet, want we kunnen het vormen van onze oordelen niet uitbesteden aan een deskundige. Iedereen moet zelf zijn of haar mening vormen. Maar subjectief kunnen ze ook niet zijn. Als je morele oordeel alléén een kwestie is van ‘wat je vanbinnen voelt’, dan hoeven we er geen discussie over te voeren. Je kunt immers niet discussiëren over ‘hoe jij je voelt’. Dat is alleen van jou. Het is onzinnig om te zeggen: ‘Ik ben het niet eens met jouw hoofdpijn.’

Moreel oordelen is niet ‘voelen wat je vindt’.

Een moreel oordeel is dus niet subjectief en ook niet objectief. Maar wat is het dan wel?

Normatief

Een moreel oordeel is normatief. We kijken nogmaals naar het onderscheid subjectief, objectief, normatief om beter te begrijpen wat normativiteit betekent. We beginnen met subjectiviteit.

Een gevoel is wat het is. Je bént je ervaring. Jij en je gevoel vallen samen. Jij bent niet te onderscheiden van je gevoel. In subjectiviteit is jouw ervaring alles wat er is. Er is niets méér dan het gevoel dat er is. Subjectiviteit legt geen verbinding, maar is als een punt dat op zichzelf staat. *A rose is a rose is a rose*. Bij objectiviteit ligt dit anders. Kennis is altijd kennis ván iets. Je hébt kennis. Je bent niet de kennis. In objectiviteit onderscheiden we dus twee zaken; degene die kent en dat wat gekend wordt. Objectiviteit is een verbinding tussen kenner en het gekende. Het is een lijn die het een verbindt met het ander.

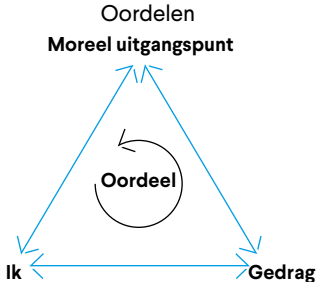
A rose is a rose is a rose.

Gertrude Stein

Dus subjectiviteit kun je je voorstellen als een punt en objectiviteit als een lijn tussen twee punten. In normativiteit wordt er weer iets toegevoegd. Het wordt een driehoek; een verbinding tussen drie punten. In een moreel oordeel vergelijk jij (punt 1) het gedrag waarover je oordeelt (punt 2) met morele idealen, principes (punt 3). Dit oordelen is een toekennen van een

betekenis (goed of niet goed) aan het gedrag waarover je oordeelt, door het te vergelijken met de morele principes. In figuur 1.1 zie je de verschillen tussen de drie processen subjectiviteit, objectiviteit en normativiteit in je bewustzijn.

Figuur 1.1 Voelen, kennen en oordelen; verschillende processen in je bewustzijn

Proces	Wat doe je?	Resultaat	Visueel
Ervaren (subjectiveren)	Je ervaart een binnenwereld in je bewustzijn	Gevoelens	Voelen
Kennen (objectiveren)	Je representeert een buitenwereld in je bewustzijn	Kennis	Kennen
Oordelen (normeren)	Je geeft betekenis aan gedrag door het te verbinden met idealen, principes	Morele oordelen	Oordelen Moreel uitgangspunt

Morele principes

Deze morele principes die tevoorschijn komen in een moreel oordeel, zijn universeel. Niet in de betekenis van universele natuurwetten, maar wel in de betekenis dat mensen van over de hele wereld ze herkennen als onderdeel van goed samenleven. We lichten dit toe aan de hand van een voorbeeld. Als je bijvoorbeeld een moreel oordeel uitspreekt: *'De docent statistiek behoort je te laten uitspreken'*, dan zeg je eigenlijk: *'Het principe respect voor de ander is onvoldoende aanwezig in het gedrag van die docent, daarom keur ik dit af.'* Het morele principe 'respect voor anderen' is universeel.

Goed samenleven

Waaruit bestaat een oordeel?

Een moreel oordeel wordt door jou gemaakt. Jij bent actief. Jouw naam staat eronder en jij bent er verantwoordelijk voor. De Amerikaanse filosoof John Dewey formuleerde het onderscheid tussen subjectiviteit, objectiviteit en normativiteit als volgt: 'Je bent jezelf, je kent jezelf, en je kiest jezelf.'

John Dewey

Je bent jezelf. Je kent jezelf. En je kiest jezelf.

John Dewey

1

Het wordt nu ook duidelijk waarom de woorden subjectief en objectief niet geschikt zijn om morele oordelen te beschrijven. Enerzijds zijn morele oordelen persoonlijk in de betekenis dat ieder ze zelf te voltrekken heeft. Oordelen is iets wat jij zelf doet en in die zin is het van jou afhankelijk. Anderzijds zijn de morele principes op basis waarvan je oordeelt helemaal niet persoonlijk. De morele principes, de idealen, zijn juist uitwisselbaar en uitlegbaar aan anderen. De verzamelnaam voor alle idealen en principes is morele uitgangspunten. Een belangrijk kenmerk van morele uitgangspunten is dat ze universeel zijn!

Moreel
uitgangspunt

Een moreel uitgangspunt is een omschrijving van iets wat op zichzelf nastrevenswaardig is betreffende menselijk samenleven.

We geven in figuur 1.2 een aantal voorbeelden van morele uitgangspunten die op zichzelf nastrevenswaardig zijn. Om het verschil duidelijk te maken met andere belangrijke zaken die echter niet op zichzelf nastrevenswaardig zijn, maar belangrijk zijn omdat ze andere dingen mogelijk maken, zetten we die in de kolom ernaast.

Figuur 1.2 Voorbeelden van morele uitgangspunten en erop lijkende zaken

Morele uitgangspunten	Zaken die erop lijken met een extern doel en dus geen moreel uitgangspunt zijn
Een goed leven	Veel verdienen
Eerlijk zijn tegen je vrienden	Kleding die anderen ook dragen
Inzet (op school)	Je diploma
Vriendschap	Veel vrienden hebben
Ik wil de wet niet overtreden	Een boete ontlopen
Gezondheid	Gezond eten
Je moet dieren met respect behandelen	Smakelijk hondenvoer
Aandacht voor je medemens	Aandacht van je medemens

Het wordt nu ook duidelijk wat morele oordelen zijn.

Moreel oordeel

Een moreel oordeel is een waardering van menselijk gedrag aan de hand van morele uitgangspunten.

In morele oordelen zijn altijd morele uitgangspunten herkenbaar. Soms worden ze expliciet genoemd in een oordeel. Bijvoorbeeld als je zegt dat iets niet eerlijk is. Eerlijkheid is een moreel uitgangspunt. Vaak ook blijven morele uitgangspunten impliciet in een uitspraak. Als iemand roept: 'Belachelijk!', is het duidelijk wát die persoon vindt, maar waarom diegene dit standpunt heeft, is onduidelijk.

Een moreel oordeel kun je uitwisselen als kennis en voelen als een emotie.

Wat gebeurt er als je morele oordelen uitspreekt tegen elkaar? Een moreel oordeel kun je uitwisselen als kennis en voelen als een emotie. Een moreel oordeel kan voor meerdere mensen gelijk zijn. En dat kunnen we weten van elkaar. Over morele oordelen kun je het immers eens zijn, maar dat vergt wel het nodige overleg. Je moet goed met elkaar praten voordat duidelijk is dat je het eens bent over een moreel oordeel. In paragraaf 1.2 leggen we uit hoe zo'n gesprek eruitziet en wat daarvoor nodig is.

Vraag 1.1

Welke morele oordelen heb jij uitgesproken de afgelopen dagen? Schrijf er een paar op, precies zoals je ze uitsprak.

Vraag 1.2

Gebruikte je een indirecte formulering of een heel duidelijke uitspraak?

Vraag 1.3

Welk gedrag roept bij jou morele verontwaardiging op? Waarover maak jij je druk?

1.2 Hoe werkt dat als je samenwerkt?

Omdat een moreel oordeel gebaseerd is op morele principes die universeel zijn, strekt een moreel oordeel zich uit buiten jou als persoon. Een moreel oordeel overstijgt het individu. Wat zijn hiervan de gevolgen?

Morele oordelen verleiden tot een gesprek

Stel je bijvoorbeeld voor dat er in een projectgroep een gesprek ontstaat over de vraag of je op tijd moet komen. Zo'n gesprek goed voeren, betekent het uitspreken van oordelen, het onderbouwen van je oordeel met argumenten, het wegeven van deze argumenten et cetera. In zo'n gesprek herzie of nuanceer je je eigen oordeel wellicht ook. Wat je dan doet, is niet het leren kennen van een gezamenlijke buitenwereld (objectief), of het ervaren van een persoonlijke binnenwereld (subjectief), maar het *samenstellen* van

Tussenwereld een met anderen gedeelde *tussenwereld*. In een gesprek vorm je je eigen morele oordeel en vormen de anderen hun oordeel en bespreek je de overlap en de verschillen van de oordelen. In zo'n gesprek wordt duidelijk waarover je het eens bent met elkaar en in hoeverre je het oneens bent. Zo'n gedeeld moreel oordeel van meerdere mensen of een groep noemen we *moraal*.

Moraal

Moraal is het geheel van gedeelde morele oordelen van een groep dat ontstaat in een gesprek. Het is het geheel van morele regels waaraan wij onszelf en anderen in redelijkheid gehouden achten.

Een moreel gesprek leidt tot een moraal

Het woord moraal is gevallen. Vaak wordt dit woord in een adem genoemd met ethiek. Dat is ook niet zo gek, want oorspronkelijk betekenen de woorden hetzelfde. Ethiek komt van het Griekse woord 'ethos' en moraal van het Latijnse 'mores'. Beide woorden betekenen oorspronkelijk 'gewoonte, gebruik'. Tegenwoordig bedoelen we met moraal het geheel van morele regels en gebruiken we het begrip *ethiek* voor de 'theorie van de morele regels'.

Ethiek

Ethiek is de wetenschap die moraal bestudeert en die tracht de moraal verder te helpen door nieuwe argumenten te ontwikkelen en te gebruiken in afwegingen.

Morele
verwachtingen

Uit deze omschrijving van moraal wordt duidelijk dat de moraal kan verschillen tussen groepen mensen. Dat kennen we ook in ons leven. Je komt bij een vriend of vriendin thuis en merkt dat de mores daar anders is. Op vakantie in een ander land zie je ook andere zeden en gebruiken. En – nu komen we bij de doelstelling van dit boek – in je vakantiebaantje of op je stageplek zal ook blijken dat men in de organisatie specifieke morele verwachtingen heeft over hoe je met elkaar en met de klanten omgaat. Elke organisatie en elk vakgebied heeft zijn eigen verzameling morele oordelen, zijn eigen moraal.

Normen en waarden zijn universeel. Het zijn de morele oordelen die verschillen tussen mensen.

Normen en
waarden

De moraal van een familie, organisatie of cultuur wordt vaak aangeduid met de *normen en waarden*. Dit is een onjuiste term, want het zijn niet de normen en waarden die verschillen, maar de morele oordelen van die groep.

In Nederland bijvoorbeeld, is men van oordeel dat je elkaar behoort aan te kijken als je met elkaar spreekt. In veel Aziatische landen is de moraal dat je dit juist niet doet. Dit zijn verschillen in morele oordelen, verschillen in moraal tussen deze landen. In beide landen draait het om respect voor de ander. Respect is het universele morele principe dat deze landen wel degelijk delen. Een ander woord voor universele principes is normen en waarden.

Tip

Spreek je verwachtingen uit. Formuleer wat je van een ander verwacht.

Normen en waarden zijn universeel. Iedereen is voor respect. Iedereen is ook voor individuele vrijheid. Echter, de afweging tussen respect en vrijheid in specifieke situaties verschilt per cultuur. Het zijn dus niet de normen en waarden die verschillen, maar de moraal. De verzameling morele oordelen in concrete situaties, verschilt tussen (groepen) mensen. Wat betekent dit voor het gesprek over moraal?

Het gesprek over moraal is overal

Moraal is het product van een gesprek in een groep. De moraal van een groep is nauw verbonden met het voeren van een gesprek. Maar als we zeggen dat moraal leidt tot gesprek, dan heeft het woord gesprek hier een heel brede betekenis. Het kan een echt gesprek zijn tussen twee studenten die afspreken dat ze op elkaar wachten voordat ze naar de trein gaan. Het kan een docentenvergadering zijn van twintig mensen, met een voorbereid agendapunt waarover al veel discussie is geweest en waarin de voorzitter aankondigt dat men 'nu tot een besluit moet komen'. Het kan een hogeschool of universiteit zijn, waar al maanden op allerlei wijzen gepraat wordt over of men moet optreden tegen digitaal pesten op het computernetwerk binnen de instelling. Maar er is ook sprake van een continu moreel 'gesprek' in de samenleving. Als samenleving vormen en hervormen wij voortdurend onze moraal door middel van interactie en communicatie. Op maatschappelijk niveau gebeurt dit onder andere door de televisieprogramma's waar we naar kijken, de politici die we aanhoren of de kranten die we lezen. Zo is er in de afgelopen jaren veel gepraat over onze verantwoordelijkheid voor het milieu.

Het gesprek over moraal noemen we vertoog

De betekenis van het woord 'gesprek' is hiermee zo opgerekt, dat we een nieuw woord voor dit verschijnsel introduceren. We gebruiken het woord *moreel vertoog* om aan te geven dat een groep mensen interactie heeft en daarmee haar moraal vormt. Het woord interactie kan hier nog van alles betekenen: roddelen in de koffiepauze, politieke debatten, whatsappen met je vrienden, ingezonden stukken in de krant, tv-kijken et cetera.

Moreel vertoog

Het moreel vertoog is het geheel aan communicatie en interactie waarin mensen hun morele oordelen, en daarmee hun moraal, vormen en op elkaar afstemmen.

De informatie- en communicatierevolutie die de afgelopen drie decennia heeft gewoed, heeft grote invloed op dit maatschappelijk vertoog. In de tijd dat jullie ouders verkering hadden, spraken ze elkaar met tussenpozen van een paar dagen of meer. Als er onbegrip of onenigheid was, fietsten ze die avond naar huis en zeurden tegen een broer of zus. De volgende dag belden ze misschien met de huistelefoon die centraal in het woonhuis stond, waardoor een gesprek niet privé was. Vergelijk dit met de snelheid van communicatie nu. Op de fiets naar stop je even om te whatsappen met vrienden, of juist met je vriend(in), die er op dat moment ook over whatsapp met anderen. Als je thuiskomt kun je op social media al lezen dat het misverstand is opgelost, of je leest dat de relatie over is ...

Het moreel vertoog is nu veel intensiever dan dertig jaar geleden.

Ook in organisaties zijn de gevolgen van de informatie- en communicatierevolutie zichtbaar. Via het Office-pakket heeft heel de afdeling inzicht in de agenda van de leidinggevende en we werken allemaal op een flexibele werkplek. Het gaat er niet om dit als vooruitgang of achteruitgang te kwalificeren. Punt is dat de vorm waarin het moreel vertoog wordt gevoerd, verandert en wij veranderen mee. Kortom, in onze cultuur en in ons werk is de moraal doorlopend onderwerp van gesprek en daarmee is deze doorlopend in ontwikkeling.

We zijn continu in interactie met elkaar en vormen continu onze moraal.

Professionals

Het voeren van een gesprek is niet alleen belangrijk voor het vormen van onze morele oordelen en onze moraal, maar ook voor ons professioneel functioneren. Elk beroep brengt zijn eigen morele kwesties met zich mee, die een professional moet kunnen oplossen. Het is dus belangrijk dat we het morele gesprek goed kunnen voeren. Dat we vaardige gesprekspartners zijn, voor onszelf en voor onze collega's. In de laatste paragraaf bekijken we wat je moet kunnen om hierin goed te functioneren.

Vraag 1.4

Sla een krant open en kijk. Welke morele oordelen liggen besloten in de koppen of de artikelen?

Vraag 1.5

Wat was de laatste keer dat je een gesprek had over een moreel onderwerp? Beschrijf het onderwerp, de vorm van de interactie en het verloop van het gesprek. (Tip: het is nooit langer dan een of twee dagen geleden.)

1.3 Morele competenties

Wat moet je eigenlijk kunnen om een gesprekspartner te zijn in het morele vertoog? Kort samengevat komt het erop neer dat je zelf moreel moet kunnen nadenken en redelijke argumenten moet kunnen geven. Voor dit nadenken is het allereerst belangrijk dat je je morele intuïtie de baas wordt.

Morele intuïtie parkeren

Als je in een situatie terechtkomt waarover een moreel oordeel mogelijk is, dan komt dat oordeel meestal ook 'vanzelf'. We noemden dit in paragraaf 1.1 een *intuïtief moreel oordeel*. Ieder mens heeft een morele intuïtie waarmee je direct en zonder na te denken kunt oordelen over een situatie. Echter, onze morele intuïtie is als een automatische piloot. Zij doet het prima in standaardsituaties, maar je moet haar wel op tijd uitschakelen. Let wel, je morele intuïtie is niet fout, zij schiet alleen tekort bij nieuwe situaties.

Er zijn een aantal redenen waarom dit oordelen met behulp van je morele intuïtie tekortschiet in het functioneren van een professional:

- 1 Je morele intuïtie is niet uit te leggen aan anderen.
- 2 Als je alleen intuïtief oordeelt, kun je niet leren van je fouten en successen.
- 3 Je intuïtie bereidt je niet voor op nieuwe situaties.

Intuïtief moreel oordeel

Je morele intuïtie laat je in de steek in je nieuwe baan.

We zien, kortom, een noodzaak tot het expliciet formuleren en onderbouwen van je morele oordeel. De manier waarop we dat doen, is door het morele oordeel te beschouwen als een antwoord op een morele vraag. We formuleren een vraag en kijken of we goede argumenten kunnen vinden om tot een antwoord te komen waar we achter staan. Dat is de functie van het stellen van een morele vraag. Het is een hulpmiddel om een proces op gang te krijgen waarin je je oordeel beter onderbouwt.

Morele vraag

Tip

Als je een gesprek over morele standpunten hebt, verwoord dan je ervaringen die met je oordeel samenhangen.

Morele
argumenten

Redelijke argumenten vinden

We beschouwen ons morele oordeel als een antwoord op een *morele vraag*. Dit is niet vanzelfsprekend en ook niet altijd eenvoudig, maar het is een hulpmiddel om ons oordeel beter te onderbouwen en uit te leggen. Een morele vraag brengt een onderzoek op gang dat je helpt een morele kwestie te begrijpen. We leggen dit uit aan de hand van een voorbeeld.

Als een docent erg boos wordt en in de emotie van boosheid vloekt in de klas, kun je van oordeel zijn dat dat niet mag. De redenen waarom je dat vindt, kunnen verschillen. Er zijn dus verschillende morele vragen die je hierbij kunt stellen:

- Mag een docent vloeken in de klas?
- Mag je vloeken in de klas?
- Mag een docent zijn of haar boosheid uiten in de klas?

Deze vragen wijzen in verschillende antwoordrichtingen. De eerste vraag wijst in de richting van de specifieke verantwoordelijkheid die een docent heeft voor een klas. De tweede vraag wijst veel meer op de algemene norm dat vloeken in het openbaar niet hoort. En de derde vraag gaat weer over andere zaken, namelijk de verantwoordelijkheid voor het leerproces en de rol van persoonlijke emoties. Misschien vind je wel dat studenten niets te maken hebben met de persoonlijke sores van een docent en dat die jullie er ook niet mee moet lastigvallen.

Dit is een voorbeeld van een situatie waarover je kunt oordelen 'dat hoort niet', maar je kunt dat om heel verschillende redenen vinden. Je kunt dus hetzelfde standpunt hebben, maar om verschillende redenen. Je bent het dan niet echt met elkaar eens, al lijkt dat wel zo. Dit wordt een probleem als je in gesprek gaat over dat oordeel. Als je aan je desbetreffende docent of medestudenten wilt vertellen wat je vindt, moet je ook vertellen waarom je dat vindt. Je moet weten waar je oordeel eigenlijk over gaat. Om daar achter te komen, moet je een morele vraag formuleren waar je intuïtieve oordeel een antwoord op kan zijn. Probeer maar eens. Welke van de drie hiervoor gestelde vragen vind jij het belangrijkste om te beantwoorden? Of vind je moreel niets van de situatie en dus geen van de drie vragen de moeite waard?

Als je hetzelfde oordeel hebt, hoef je nog niet hetzelfde uitgangspunt te delen.

Als je weet welke vraag jij belangrijk vindt, kun je op zoek gaan naar redelijke argumenten om tot een bevredigend antwoord te komen. Je bent dan op zoek naar de redenen waarom je vindt wat je vindt. De verzamelnaam voor morele redenen is 'morele uitgangspunten'. Voordat we deze verder bespreken, kijken we in de volgende paragraaf eerst naar de gevolgen van moraal voor je functioneren als professional.

Vraag 1.6

Herinner je een moment uit je leven waarvan je nu zegt: dat had ik anders moeten doen? Waardoor kwam het dat je over het hoofd zag wat je later wel bent gaan zien? Wat is er bij jou veranderd?

1.4 Ethiek en professioneel functioneren

Elke beroepsgroep heeft zijn eigen moraal. Dit heet dan de beroepsmoraal. Deze toont zich in details van gedrag en kun je herkennen als je leden van de beroepsgroep bij elkaar ziet, bijvoorbeeld in de opleiding. Op de School of Education (pabo) is de sfeer open en communicatief, want een leerkracht moet gemakkelijk communiceren met allerlei mensen. Op de opleiding voor Social Work is men ook open, maar meer individualistisch ingesteld. Er is meer diversiteit, want omgaan met verscheidenheid is een belangrijke vaardigheid voor sociaal werkers. En op de bouwkundeopleiding hecht men meer waarde aan de fysieke omgeving (het fietsenhok is er veel netter dan elders) en is men precies. Elke beroepsgroep wordt gekenmerkt door bepaalde waarden die voor dat beroep belangrijk zijn.

Voor je professionele functioneren is het belangrijk om jezelf te verbinden met deze moraal van je vak. Dit betekent niet dat je het overal mee eens moet zijn. Er wordt van je verwacht dat je de oordelen van je beroep voor je rekening neemt, of er weloverwogen van afwijkt. Mensen die dit goed kunnen, noemen we integer. Integere professionals durven zich persoonlijk te laten kennen in hun functioneren. Ze weten dat professioneel functioneren ook een persoonlijk functioneren is, niet in de betekenis van subjectief maar in de normatieve betekenis. Je mag jezelf verbinden aan je professionele handelen. Als je dat durft, noemen we dat integriteit.

Integriteit

Je gedrag toont, toetst en vormt wie je bent.

De relatie tussen morele uitgangspunten en gedrag is door de Amerikaanse filosoof John Dewey omschreven als:

- 1 Gedrag op basis van morele uitgangspunten onthult aan anderen wie je bent en graag wilt zijn. Men leert je kennen.
- 2 Gedrag op basis van morele uitgangspunten is ook een toets voor je persoon. Sta je voor wat je belangrijk vindt? Maak je het waar, ook als het moeilijk wordt? In moeilijke tijden leer je jezelf kennen.
- 3 Gedrag op basis van morele uitgangspunten vormt de persoon. Het uitvoeren van gedrag vergroot de kans dat je daarna hetzelfde gedrag vaker vertoont. Als het je lukt je mannetje (v/m) te staan in een moeilijke situatie, wordt de kans groter dat je later dat succes herhaalt. Je ontwikkelt jezelf.

Morele uitgangspunten zijn niet de heipalen waarop je karakter rotsvast is verankerd. Het zijn eerder de bouwstenen van je karakter die je aan de buitenkant kunt zien. Ze tonen zich in dagelijks gedrag. Dit is niet vrijblijvend. Het vergt zelfrespect en moed om dit te realiseren. Wat betekent het dat je moedig moet zijn in een moreel gesprek?

Zelfrespect

Moed is een vorm van persoonlijke inzet die altijd wordt gewaardeerd door anderen. Als je iets durft, ben je moedig. Toch is er ook een verschil tussen durf en moed. Iemand die met een elastiek om de enkels van een hoge kraan afspringt, heeft ongetwijfeld veel durf, maar we noemen zo iemand niet moedig. Wat is dan het verschil tussen durf en moed?

De moraal van de professional kun je zien.

Het verschil tussen durf en moed zit hem in het kennen van de redenen waarom je je vrees overwint. Alleen als je een morele reden hebt om je angst te overwinnen, dan toon je moed. Moed is dus altijd gericht op het moreel juiste, het goede. Neem bijvoorbeeld de situatie dat een kat hoog in de boom is geklommen en er niet meer uit durft. Als je hoogtevrees hebt, pak je niet zo snel een ladder om het dier te redden. Maar als het je morele overtuiging is dat een dier in nood geholpen moet worden, en als je omwille van die morele overweging met knikkende knieën de ladder opgaat, dan ben je moedig. Moed is dus het welbewust overwinnen van je angsten omwille van een morele reden.

Moed

Moed is het onder ogen zien van je angsten, ze omwille van een morele overweging overwinnen en dit omzetten in gedrag.

Als je je zelf onder ogen komt, accepteer je dat je bang bent, en kiest om dit te overwinnen, dan kies je wie je bent. Je vormt jezelf. Je wordt wie je bent.

Het valt niet mee te worden wie je bent.

Albert Camus

Ziel

Moed heeft alles te maken met zelfrespect; als het een ontbreekt, ontbreekt het ander ook. En als je moedig bent, draagt dit bij aan je zelfrespect. Hiermee wordt duidelijk dat ethiek over niets minder gaat dan je ziel.

Schema van het boek

We kunnen nu het grote plan van het boek in een schema opstellen:

- 1 Om onze morele competentie te verhogen, moeten we onze morele oordelen beter onderbouwen.
- 2 Hiertoe formuleren we een morele vraag, waarop ons intuïtief moreel oordeel een antwoord kan zijn.
- 3 Deze vraag gaan we vervolgens systematisch beantwoorden.
- 4 In het proces van het systematisch beantwoorden van de vraag komen de relevante morele argumenten boven water.

A Return to Love

Our deepest fear is not that we are inadequate. Our deepest fear is that we are powerful beyond measure. It is our light, not our darkness, that most frightens us. We ask ourselves, who am I to be brilliant, gorgeous, talented, and fabulous? Actually, who are you not to be? You are a child of God. Your playing small doesn't serve the world. There's nothing enlightened about shrinking so that other people won't feel insecure around you. We are all meant to shine, as children do. We are born to make manifest the glory of God that is within us. It's not just in some of us, it's in everyone. And as we let our own light shine, we unconsciously give other people permission to do the same. As we are liberated from our own fear, our presence automatically liberates others.

Marianne Williamson, 1996

Vraag 1.7

Waar ligt jouw kracht? Waarmee kun je moeiteloos beginnen, zonder dat je twijfelt dat je zult falen?

Samenvatting

- Moreel oordelen gebeurt dagelijks in ons leven. Om morele oordelen te begrijpen maken we een onderscheid tussen drie processen in ons bewustzijn:
 - ervaren (subjectief)
 - kennen (objectief)
 - oordelen (normatief)
- Het resultaat van het oordelen heet een moreel oordeel en heeft de volgende kenmerken. Een moreel oordeel:
 - gaat over gedrag van mensen
 - is inherent en te veralgemeniseren
 - is normatief, het schrijft voor
 - is gericht op het goede
 - roept een specifiek soort emotie op
- Morele oordelen genereren bijna automatisch een gesprek. Dit gesprek vindt in gezinnen, in organisaties en in de samenleving plaats op allerlei verschillende manieren. We noemen dit gesprek het moreel vertoog.
- Professionals moeten vaardig zijn in het morele gesprek. Hiervoor zijn drie morele competenties noodzakelijk:
 - het stellen van morele vragen
 - het geven van morele argumenten
 - jezelf kennen en accepteren, kortom: moedig zijn

‘Wat is je mening?’